

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

ΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ

Κ.Ι.Κ.Π.Ε. Future Library

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΡΑΜΑΣ

Δράμα 6 και 7 Φεβρουαρίου 2015

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΕΥΡΙΠΙΔΗ, *ΕΛΕΝΗ*: ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ

Grace ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Σχεδιάγραμμα μαθήματος

Πρόλογος-Σύνδεση με την σημερινή πραγματικότητα

Στην Γ΄ Γυμνασίου διδάσκεται η *Ελένη* του Ευριπίδη. Ενδεχομένως να έχει επιλεγεί το συγκεκριμένο έργο με τον προβληματικό ειδολογικό προσδιορισμό ως εύκολο αντικείμενο μελέτης για τους νεαρούς μαθητές. Όμως, παρά τον σχετικά επίπεδο χαρακτήρα του έργου, παρά την έλλειψη των μεγάλων παθών και των συγκλονιστικών κορυφώσεων, οι διδάσκοντες μπορούν να αντλήσουν πολλές πληροφορίες για σημαντικά θέματα, που απασχολούν διαχρονικά την ανθρωπότητα. Ένα από αυτά τα θέματα, που στις μέρες μας είναι επίκαιρο, είναι η σχέση των

Ελλήνων με το ξένο, που στην περίπτωση φυσικά των αρχαίων χρόνων μεταφράζεται ως η σχέση των Ελλήνων με τους *βαρβάρους*.

I. Εισαγωγή

1. βάρβαροι: ετυμολογία της λέξης:

α. ονοματοποιία; (βλ. π.χ. Στράβ. XIV 2.28.26-40)

β. από την σουμερική λέξη bar = ξένο, που έγινε γνωστή στους Έλληνες μέσω της βαβυλωνο-σημιτικής λέξης barbaru (βλ. Weidner 1913, σ. 304)

II. Αντιμετώπιση του ξένου από τους Έλληνες

1. Όμηρος

Αν και πολλοί σχολιαστές από τον 19^ο αι. μέχρι σήμερα θεωρούν τον Όμηρο «αεί φιλέλληνα», οι άνθρωποι στα ομηρικά έπη δεν χωρίζονται σε ξένους και Έλληνες, αλλά περισσότερο σε *χαλεπούς, άγρίους οὐδὲ δικαίους και φιλοξείνους, σφιν νόος ἐστὶ θεουδής* (βλ. ζ 120-121, θ 575-576, ι 175-176, ν 201- 202)

2. Δημιουργία κοινής συνείδησης των Ελλήνων

α. **Αρχίλοχος**: χρησιμοποιεί τον όρο *Πανέλληνες* και προσβολές εθνικιστικού τύπου: Θρηξι κυσί (απ. 51 Diehl)

β. **Αλκμάν**: εκφράζει τον θαυμασμό των Ελλήνων για την Λυδία. Ο ίδιος κατάγεται από τις Σάρδεις.

γ. ο **Αλκαίος** και η **Σαπφώ** σχετίζονται στενά με την Λυδία.

δ. ο **Ίππώναξ** αναφέρεται στον Ρήσο με το λυδικό τίτλο «πάλμυς», που σημαίνει «βασιλέας».

Οι Έλληνες από τους αρχαϊκούς χρόνους σχετίζονται έντονα με άλλους, γειτονικούς λαούς. Ακόμα και αργότερα, όταν οι Έλληνες της Μ. Ασίας επιθυμούν την

ανεξαρτησία τους, δεν απορρίπτουν τους γείτονές τους, τους οποίους συχνά θαυμάζουν.

Η συναίσθηση του «ανήκειν» σε ένα σύνολο ενισχύθηκε μετά την νίκη των Ελλήνων επί των Περσών. Η συνεργασία των πόλεων-κρατών, που χρειάστηκε για την επίτευξη της νίκης, βοήθησε στην παγίωση της κοινής συνείδησης και προέβαλε την υπεροχή τους από τους μη-Έλληνες. Η διαφορά τους τώρα δεν περιορίζεται στο αλλόγλωσσο, αλλά στην πολιτισμική και πολιτική ετερότητα.

Βλ.. π.χ. Διογ. Λαερ. Ι 33: *Ἑρμιππος δ' ἐν τοῖς Βίοις εἰς τοῦτον ἀναφέρει τὸ λεγόμενον ὑπὸ τινων περὶ Σωκράτους. ἔφασκε γάρ, φασί, τριῶν ἔνεκα χάριν ἔχειν τῇ Τύχῃ· πρῶτον μὲν ὅτι ἄνθρωπος ἐγενόμην καὶ οὐ θηρίον, εἶτα ὅτι ἀνὴρ καὶ οὐ γυνή, τρίτον ὅτι Ἕλλην καὶ οὐ βάρβαρος.* (από άλλες πηγές αποδίδεται στον Θαλή τον Μιλήσιο)

Ηρόδοτος: Ο «πατέρας της ιστορίας», αν και δεν αποστασιοποιείται από τα στερεότυπα της εποχής του, επιδεικνύει έλλειψη προκατάληψης απέναντι στους ξένους, σε βαθμό που να χαρακτηρίζεται «φιλοβάρβαρος» από τον Πλούταρχο (Πλουτ., *Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας*, *Mor.* 857 A 8). Ίσως η ανεκτική στάση του Ηροδότου να οφείλεται στο ότι και ο ίδιος είχε μάλλον μικτή καταγωγή (βλ. Levy 1992, σ. 194, σημ. 5). Ο Ηρόδοτος αναγνωρίζει την σχετικότητα των νόμων που διέπουν τις ζωές των λαών.

Δραματικοί ποιητές

α. Κωμωδία

Αριστοφάνης: Τα έργα του Αριστοφάνη περιέχουν σωβινιστικά αστεία για τους βαρβάρους, οι οποίοι είναι συνήθως οι παρεπιδημούντες ξένοι στην Αθήνα:

π.χ. *Άχαρνης* 77-79: Οἱ βάρβαροι γὰρ ἄνδρας ἡγοῦνται μόνους/ τοὺς πλεῖστα δυναμένους φαγεῖν τε καὶ ποιεῖν.

Ο γλωσσικός εθνοκεντρισμός ήταν ισχυρότατος στην Αθήνα, και απεικονίζεται στους Άχαρνης, τους Ὀρνίθες και τις Θεσμοφοριάζουσες.

β. Τραγικοί ποιητές

Οι τραγικοί ποιητές έδειξαν ιδιαίτερη προτίμηση στο θέμα της οριοθέτησης του κόσμου σύμφωνα με το σχήμα Έλληνες-ξένοι (βλ. π.χ. Vidal-Naquet 1992). Από τις

33 σωζόμενες τραγωδίες μόνο 4 εκτυλίσσονται καθ' ολοκληρίαν ή εν μέρει σε αθηναϊκό έδαφος. Υπάρχουν 14 παραδείγματα βαρβάρων στις 7 σωζόμενες τραγωδίες του Αισχύλου, 6 στις 7 του Σοφοκλή και 101 στις 18 του Ευριπίδη (βλ. Saïd 1989, σ. 27, σημ. 2).

Οι τραγικοί ποιητές, όπως και οι άλλοι συγγραφείς του πέμπτου αιώνα, εμφανίζουν την εξιδανικευμένη ελληνική εικόνα μέσω της απεικόνισης του αντίποδά της, του βαρβάρου. Όμως συχνά, εκφράζουν και τον σκεπτικισμό τους για την αρνητική απεικόνιση του βαρβάρου, μια που, επηρεασμένοι από το σοφιστικό κίνημα, πιστεύουν στην κοινή καταγωγή του ανθρώπινου είδους.

Μπορεί τον πρόλογο των Φοινισσών του Φρυνίχου να τον εκφωνεί ένας ευνούχος, παραπέμποντας στο ανατολίτικο, το εξωτικό και το βάρβαρο, μπορεί ο Αισχύλος να χρησιμοποιεί κραυγές, παρηγήσεις και επαναλήψεις για να τονίσει ότι οι Αιγύπτιοι είναι αλλόγλωσσοι: *Ίκετ.* 858-864: ...βαθυχαῖος/ βαθρείας βαθρείας.../.../ναῖ ναῖ βάση/ τάχα θέλεος ἀθέλεος, / βία.../ βατέαι βαθυμιτροκακά..., αλλά αναγνωρίζει ότι η χρήση της ξένης γλώσσας ενεργοποιεί τις προκαταλήψεις: ...πᾶς τις ἐπειπεῖν/ ψόγον ἄλλοθρόοις / εὐτυκος· (*Ίκετ.* 972-974).

Οι ίδιοι οι τραγικοί θέτουν υπό αμφισβήτηση αυτό το στερεότυπο. Ιδίως ο Ευριπίδης, ο από σκηνης φιλόσοφος, επηρεασμένος από την ιπποκρατική σχολή και την σοφιστική σκέψη (βλ. π.χ. Πλ. *Πρωταγ.* 337c: *μετὰ δὲ τὸν Πρόδικον Ἰππίας ὁ σοφὸς εἶπεν, ὃ ἄνδρες, ἔφη, οἱ παρόντες, ἡγοῦμαι ἐγὼ ὑμᾶς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους καὶ πολίτας ἅπαντας εἶναι φύσει, οὐ νόμῳ.*) Χρησιμοποιώντας παραδείγματα Ελλήνων που συμπεριφέρονται με ιδιαίτερη βαρβαρότητα αποδομεί το διπολικό σχήμα των Ελλήνων και των βαρβάρων.

III. Η Ελένη του Ευριπίδη

1. Σχέσεις Ελλήνων-Αιγυπτίων

Σκοπός της παρουσίασης είναι, με σημείο εκκίνησης την *Ελένη*, που εκτυλίσσεται στην Αίγυπτο, να διερευνηθεί το αντιθετικό αυτό ζεύγος στην περίπτωση της Αιγύπτου, η οποία αποτελούσε μια ξεχωριστή περίπτωση βαρβαρικής

χώρας για τους Έλληνες. Η αντιμετώπιση αυτής της χώρας κυμαινόταν από την περιφρόνηση και τον φόβο, μέχρι την απόλυτη εξιδανίκευση. Οι σχέσεις των δύο χωρών ήταν πανάρχαιες, μια που επαφές μαρτυρούνται ήδη από την Μινωική εποχή, ενώ έχει εκφραστεί και η άποψη ότι ενδεχομένως να υπήρχε και φυλετική συγγένεια των Αιγυπτίων και των Κρητών (Pendlebury 1930, σ. 75). Οι σχέσεις αραιώνουν με το τέλος της Μυκηναϊκής εποχής, για να ενταθούν αργότερα. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (II 164), ο Σόλων είχε επισκεφθεί τον Άμασι, ενώ οι απόψεις για το αν ο Πλάτων είχε επισκεφθεί την Αίγυπτο δίστανται.

Ο Ηρόδοτος, που είχε επισκεφθεί την Αίγυπτο, αφιερώνει ένα σημαντικό μέρος του II βιβλίου του στην γεμάτη θαυμασμό –και υπερβολές- περιγραφή της, ενώ ο Ισοκράτης την θεωρεί κοιτίδα του πολιτισμού. Θεωρεί δε την Ελλάδα υποχρεωμένη στην Αίγυπτο, μια που ο Πυθαγόρας, ήταν αυτός που εισήγαγε σε αυτήν την φιλοσοφία, μετά την μαθητεία του στην Αίγυπτο (Ισοκρ., Βούσ. 28.5-7).

2. Αντιμετώπιση των Αιγυπτίων από τον Ευριπίδη

Ο Ευριπίδης στην *Ελένη* δεν χρησιμοποιεί το γνωστό στερεότυπο της εξωτικότητας της Αιγύπτου, ενώ φαίνεται να συμβιβάζει τα συγκρουόμενα συναισθήματα των συμπατριωτών του απέναντι σε αυτήν την χώρα. Η «βάρβαρη» αυτή χώρα και οι κάτοικοί της προκαλούν αρχικά φόβο στους Έλληνες που ξεβράστηκαν στα χώματά της και ανακαλούν από το υποσυνείδητό τους τρομακτικούς μύθους, όμως ο ποιητής αντιμετωπίζει τους Αιγύπτιους ισορροπημένα και όχι συλλήβδην ως διαφορετικούς. Ο πιο άγριος από τους Αιγύπτιους, δεν είναι ο άγριος βάρβαρος που σκοτώνει αλόγιστα και ποθεί τις Ελληνίδες, αλλά ένας άνδρας τυφλωμένος από το πάθος του για μια συγκλονιστικά όμορφη γυναίκα.

Αυτή η στάση του Ευριπίδη απέναντι στο ξένο, θα έπρεπε ίσως να επισημανθεί στους μαθητές μας. Ας μην ξεχνάμε ότι σε μια άλλη τραγωδία, στις *Βάκχες*, ο ίδιος ποιητής είχε γράψει:

483. (Οι βάρβαροι) είναι σκέπτονται πολύ πιο χαζά από τους Έλληνες

484. Σ αυτό το θέμα σκέφτονται πιο σοφά. Οι νόμοι τους μόνο διαφέρουν.

BIBΛIOΓΡΑΦΙΑ

- Dale, A.M.** (εκδ.)1967. *Euripides Helen*, Oxford: Clarendon Press.
- Dunn, F.M.** 1966. *Tragedy's End. Closure and Innovation in Euripidean Drama*, New York/Oxford: Oxford University Press
- Froidefond, C.** 1971. *Le mirage égyptien dans la littérature grecque d' Homère à Aristote*. Publications universitaires des sciences humaines d' Aix-en-Provence. Aix-en-Provence: Orphys.
- Germain, G.** 1954. *Essai sur les origines de certains thèmes odysseïens et sur la genèse de l' Odyssée*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gilbert, P.** 1949. "Souvenirs de l'Égypte dans l'Hélène d'Euripide", *l'Ant. Class.* XVIII, 79-84.
- Goossens, R.** 1935. "L'Égypte dans l'Hélène d'Euripide", *Chr. d' Ég.* 10, 243-253.
- Griffiths, J.G.** 1948. "Human Sacrifices in Egypt: The Classical Evidence", *A.S.A.É.* 48, fasc. 2, 409-423.
- Grube, G.M.A.** 1941. *The Drama of Euripides*, London: Methuen & Co. Ltd.
- Hall, E.** 1989. *Inventing the Barbarian. Greek Self-definition through Tragedy*. Oxford: Clarendon Press.
- Ιωαννίδου, Χ.** 2000. Πολιτισμικές προκαταλήψεις και αλληλεπιδράσεις στην αρχαιότητα, Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- El Kalza, S.** 1970. *Ο Βούσιρις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Γραμματεία καὶ Τέχνῃ*. Διδ. Διατριβή Παν/μιο Αθηνών.
- Lévy, E.** 1992. "Hérodote *philobarbaros* ou la vision du barbare chez Hérodote", βλ. Lonis 1992, 193-270
- Lonis, R.** 1988 (εκδ.). *L' Étranger dans le monde grec*. Actes du colloque, Mai 1987. Nancy: Presse Universitaires de Nancy

- _ 1992 (εκδ.). *L'Étranger dans le monde grec II*. Actes du colloque, Septembre 1991. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- Pendlebury**, J.D.S. 1930. "Egypt and the Aegean in the late Bronze Age", *JEA* XVI, 75-92.
- Picard**, C. 1937. "Homère et les religions de l'Égypte", *R.A.* 10, 110.
- Saïd**, S. 1989. "Grecs et barbares dans les tragédies d' Euripide. La fin des différences?", *Ktèma* 9, 27-53.
- Vidal-Naquet**, P. 1992. "Note sur la plâce et le statut des étrangers dans la tragédie athénienne" βλ. *Lonis* 1992, 297-314.
- Vikentiev**, V. 1945-47. "Le retour d' Ulysse du point de vue égyptologique et folklorique. Parallèles anciens et moyenâgeux", *Bulletin de l' Institut d' Égypte* 29, 183-234.
- Weidner**, E., 1913. "Βάρβαρος", *Glotta* IV, 303-304

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ

Η Χ. Γ. Ιωαννίδου είναι απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (κλασικές σπουδές). Εκπόνησε ως υπότροφος του Ι.Κ.Υ. το διδακτορικό της με θέμα *An Edition of 21 Unpublished Private Letters on Papyrus* στο University College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης.

Εκτός από την διατριβή της και διάφορα άρθρα έχει συγγράψει τα εξής βιβλία:

E.W. Handley, H.G. Ioannidou, P.J. Parsons, J.E.G. Whitehorne, *The Oxyrhynchus Papyri*, Vol. LXI, London 1992: Published for the British Academy by the Egypt Exploration Society.

G. Ioannidou, *Catalogue of Greek and Latin Literary Papyri in Berlin*, (=Berliner Klassikertexte H.9), Mainz 1996: P. von Zabern.

X. Ιωαννίδου, *Πολιτισμικές προκαταλήψεις και αλληλεπιδράσεις στην αρχαιότητα*, Αθήνα 2000: Καρδαμίτσα.

X. Ιωαννίδου, *Μελαγχολία. Η αρχαία ελληνική άποψη*, Αθήνα 2006: Γρηγόρης.

Είναι καθηγήτρια αρχαίας ελληνικής φιλολογίας και παπυρολογίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, όπου εργάζεται από το 1993.